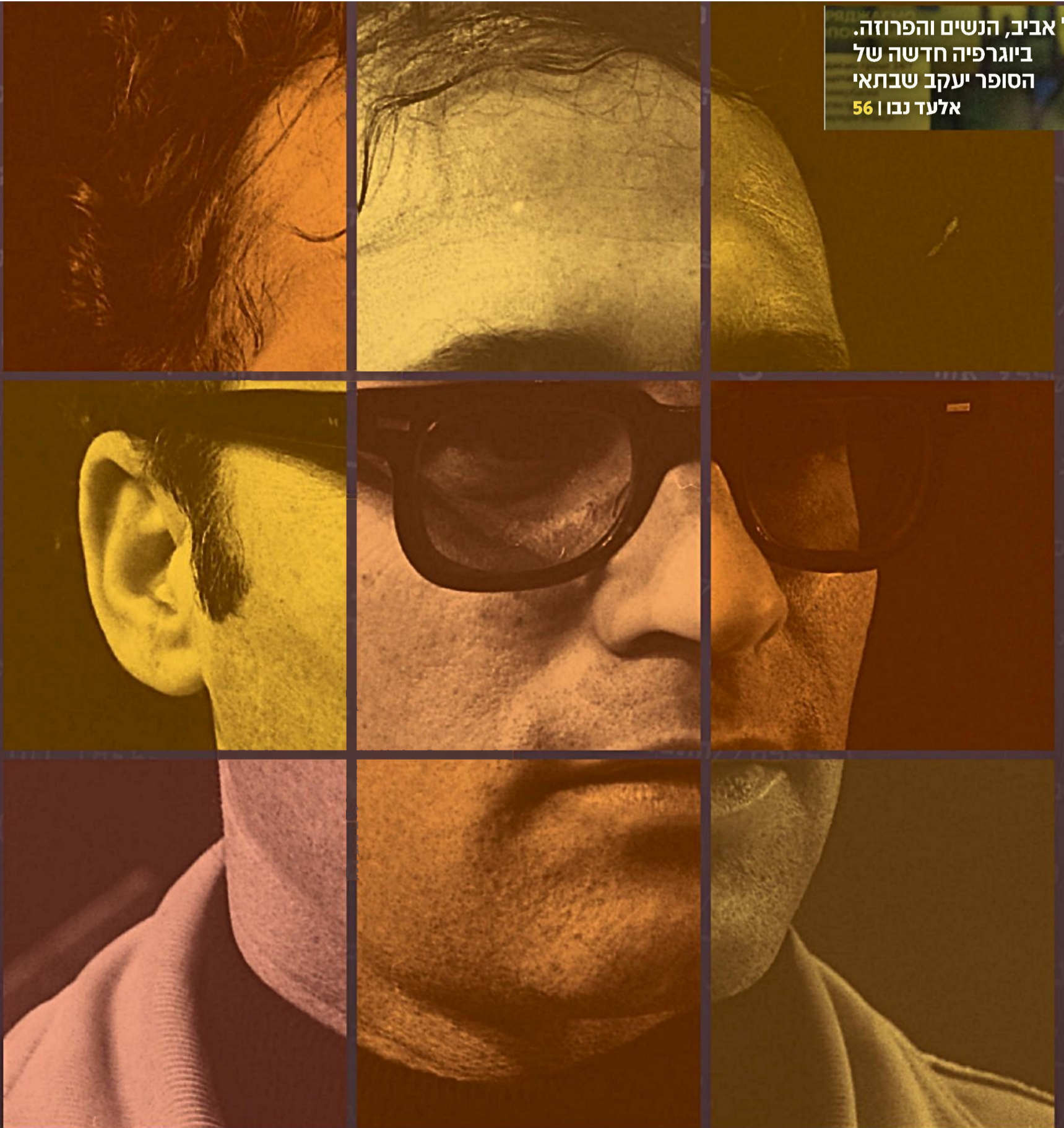

26.64x32.14	1/4	56 עמוד	ישראל היום! - שי שבת	24/02/2023	85120810-5
מאגנט - הוצאת ספרים יעקב שבתאי חיים - מאת עידו בסו - 25910					

תל אביב, הנשים והפרוזה.
 ביוגרפיה חדשה של
 הסופר יעקב שבתאי
 אלעד נבו | 56

"שבתאי עוסק בחידה -
 מה קרה לאותה ישראל
 סוציאליסטית, שהקימה
 את המדינה, שהחייתה
 את הלשון, והבנים שלה
 הלכו להגנה, לצבא ולטיס,
 ופתאום הדימוי האדיר הזה
 נשבר? הוא מתאר מאוד יפה
 תהליך של התנוונות, של
 אנשים שהופכים לנהנתנים,
 שמחפשים סיפוק רגעי"

26.73x32.33	2/4	57	עמוד	שישבת - ישראל היום!	24/02/2023	85120809-3
מאגנט - הוצאת ספרים יעקב שבתאי חיים - מאת עידו בסוק - 25910						

על זיכרון ודברים אחרים

| אלעד נבו |

הכריזמה, התל-אביביות המובהקת במעונות עובדים, ההתעללות מצד האב, האהבה והסלידה מהקיבוץ, היחסים המורכבים עם האח אהרן, הרומנים מחוץ לנישואים - והפרוזה הייחודית ✪ ביוגרפיה ראשונה של הסופר והמחזאי יעקב שבתאי, מחבר "זכרון דברים" ו"סוף דבר", הנחשבים לפסגות של מופת בספרות הישראלית, צוללת לחייו וליצירתו של מי שהפך למיתוס ✪ ראיון מיוחד עם מחבר הביוגרפיה, ד"ר עידו בסוק, ועם האח אהרן שבתאי

ספר אחד גמור, ספר כמעט גמור, קובץ סיפורים קצרים, כמה פזמונים וע" שרה מחזות. זה כל מה שהספיק יעקב שבתאי ליצור בחייו, עד שנפטר מהתקף לב בגיל 47 ב-1981. אך השפעתו על התרבות הישראלית חורגת מכל ספירת מלאי של יצירות.

ספרו "זכרון דברים" היה לאחד הספרים הישראליים החשובים שהתפרסמו בעברית, שהצליח לבטא הן בגיבוריו והן בסגנון הכתיבה שלו כמה מהתופעות החברתיות החשובות של דורו. ספרו החדש של חוקר הספרות ד"ר עידו בסוק, "יעקב שבתאי - חיים" (הוצאת מאגנט), מתחקה אחר חייו ויצירתו של היוצר הישראלי "ביוגרף עושה מה שאני מכנה חפירות הצלה", אומר בסוק, שפרסם גם ביוגרפיות של המשוררים יהודה עמיחי ושאל טשרניחובסקי. "הספקתי לשוחח עם אנשים שהיכירו את יעקב מילדות, עם מבוגרים שזה ממש הרגע האחרון שהם עוד צלולים לספר משהו". כמשך כשלוש שנים עמל בסוק על ראיונות, על איסוף חומרים ועל כתיבה, שהתרחשה ברובה בתקופת הסגרים של מגיפת הקורונה.

לכבוד צאת הביוגרפיה אני נפגש עם מחברה בביתו של המשורר והמתרגם אהרן שבתאי, אחיו של יעקב, שתרם מזיכרונותיו לתהליך הכתיבה. אהרן כבר בן 84, אך עדיין עובד על תרגומי מחזות יווניים קלאסיים. אנחנו יושבים בסלון על שטיח ארמוני צבעוני. על השולחן אסופה של מקטרות שאהרן מדליק אחת מהן מעת לעת. ניכרת הקרבה שבסוק ושבתאי חשים זה לזה. בסוק עוסק כבר שנים רבות בתרגום מצרפתית ובכתיבה. יש להם לא מעט מהמשותף, וכעת גם הצלילה אל תוך חייו של יעקב שבתאי. יעקב היה בנם הבכור של מאשה ואברהם שבתאי. הוא נולד בתל אביב ב-1934 והתיגורר עם הוריו במעונות עובדים, שהיו כמעין קיבוץ בלב העיר. בסוק: "בתקופה ההיא הקיבוץ היה צורת החיים האידיאלית עבור רוב אזרחי המדינה. הקיבוצניקים נחשבו האנשים האמיתיים, שעושים מה שצריך - התיישבות, ביטחון, אכלוס מקומות רחוקים. גם משפחת שבתאי חשבה על חי קיבוץ, אך זה לא הסתדר, אז שיכון עובדים היה קצת קיבוץ בעיר. חיו שם חיים קולקטיביים, חיים שדמו לקיבוץ - אירועים קהילתיים, צרכנייה, חצר, גן ילדים. גרו שם גם המשורר אברהם שלונסקי וחוקר הספרות דב סדן".

27.16x33.14	3/4	58	עמוד	שישבת	24/02/2023	85120811-6
מאגנט - הוצאת ספרים יעקב שבתאי חיים - מאת עידו בסוק - 25910						

צילום: שחיליק הרמתי, באדיבות ארכיון תאטרון הקאמרי

מתוך המחזה של שבתאי "כתר בראש", 1969

אחר: "היתה תחרות ביני לבין יעקב. יעקב היה אהוב על כולם, ואני לא הייתי בתחרות. אבא שלנו העריץ אותו אבל גם קינא בו, משהו אדיפלי כזה, שהוא היה אהוב של אמא ולא האבא עצמו. אני הייתי דמות יותר שולית מהבחינה זו.

"יש לי זיכרון חזק - הופעתי בבית הסופר כמשורר צעיר בן 20, ופתאום קם אדם מהקהל, מתרגם, ולעג לשירים שלי, ואבא שלי קם מקצה האולם וצעק, 'איך אתה אומר את זה, אתה לא מבין את השירים האלה'. ואני לא הזמנתי אותו לאירוע, אבל היה לו חשוב. אלה דברים שאני זוכר לזכותו".

עם צאתו לאור בשנת 1977, "זכרון דברים" התקבל בתחילה בביקורות מעורבות. ביקורת אחת קטלה את הספר, בשנייה ניכרה מבוכה לנוכח הספר הייחודי ובאחרות נותחו אלמנטים מרכזיים ברומן, אך התקשו לעמוד על המשמעות של הסבך הלשוני המורכב, העמוס בדמויות. כמעט שנה עברה עד שפרסם מבקר הספרות דן מירון - שלמד עם שבתאי בילדותם - ביקורת שע"מדה על אופיו הייחודי של המספר ברומן. הוא שיבח את הרומן "לא רק בזכות איכותו הבלתי רגילה, אלא בעיקר משום שהסיפור העברי כאילו מבקיע בו מעבר לניגודים הבסיסיים, המפצלים את הסיפורת לחיבתותיה ולמכוונתה העיקריים". לקח זמן עד שהביקורת עמדה על אופיו של הסופר, אך הקהל הביע עניין והספר נמכר יפה. בספטמבר 1978, שנה וחצי לאחר צאתו, זכה "זכרון דברים" בפרס ברנשטיין מטעם אגודת המו"לים וביקורות חרשות החלו לשבח את הספר, ולהשוות אותו

יעקב היה הרמות האהובה, ואף הנערצת, בכל מקום שאליו הגיע. "אהוב האלים", מכנה אותו בסוק. בגיל 13 היה אלוף ישראל לנוער בריצה ל-60 מטר - רחוק אל-פית השנייה משבירת שיאו של אלוף הארץ - וגם שיאן בקפיצה לרוחק. הוא היה חניך תנועת הנוער של השומר הצעיר והאמין בכל ליבו באידיאולוגיה הקומוניסטית. בתיכון הצהיר כי הדבר החשוב בעיניו הוא להיות קיבוצניק, ואכן עבר להתגורר בקיבוץ מרחביה. כשזכה בפרסים ספרותיים עבור המחזות שלו, שזיכו אותו בסכומי כסף גדולים, העביר את כל הכסף לקיבוץ, וביקש בתמורה להשתחרר מעבודה ולהתמסר לכתיבת יצירות חדשות. "היתה לו אהבה גדולה לבני אדם, הוא אהב אנשים והם אהבו אותו", נזכר אהרן, שנולד כשיעקב היה בן 5. "הייתה לו כריזמה אדירה, כמו של מוצרט כזה. אני זוכר אותו בחצר עם חברים שאוהבים אותו, שעה שלי היו תמיד חבר אחד או שניים. היה הברדל בינינו שאני הייתי יותר איש של ספרים, והוא היה איש של חברים והתנועה".

רגשי נחיתות אינטלקטואליים

לאורך השיחה מספר אהרן זיכרונות, ובסוק מהנהן בצד ומאשר את הדברים, כנותן גושפנקה מחקרית לזיכרו-נות הוותיקים. "יש דרמה משני הצדדים", מנתח בסוק את היחסים בין האחים, "מנקודת ראותו של אהרן, היה עניין סביב הילד היותר צעיר, שאחיו הגדול הוא איזה מין אליל שכולם אוהבים אותו והוא אלוף הארץ לגילו ברי-צה. אהרן היה יושב אוהלים, אינטלקטואל קורא ספרים, לא היה לו הוורר החברתי. זו כמובן היתה דרמה גדולה ביניהם. ביעקב היו שני צדדים - של צדקן, מטיפן, כי זה היה חלק מהוורת ההסתדרותית שלו של הסוציאליסט, והיה בו הצד ההפוך, של השוכב הפרוע, הפרוע לשמצה אפילו. אנשים בקיבוץ תיארו שהיה ממש מסוכן להשאיר אותו בחדר. אם היו עושים מסיבה, אז אצלו היה ממש חורבן בסוף הערב".

אהרן: "היו לו גם דגשי נחיתות מבחינה אינטלקטואלית, הוא לא למד באוניברסיטה ואני כן".
 בסוק: "היתה בו תוקפנות חזקה מאוד. לכל אחד יש קצת תוקפנות, אבל אצלו זה היה חזק מאוד, ואפשר לייחס את זה לבעיית האב. עיינתי היום במכתבים שנמסרו למכון גנויים, ומצאתי שם אישור למה שאני חושב, והוא שיעקב, כבן הבכור, יותר סבל מהאבא מאשר אתה, אהרן. כל מה שהוא מספר בסיפור 'סרוויס צ'כי', שבו הבן שובר סט כלים שקיבלו ההורים במתנה. זה סיפור שלא התפ-רסם בקובץ הסיפורים המקורי 'הרוד פרץ ממריא', אלא כונס רק לאחר מותו של יעקב. זה סיפור מאוד קשה".

אהרן: "זה נכון מה שאתה אומר, למרות שמבחינה מספרית קיבלתי יותר מכות ממנו. אני זוכר פעם אחת שהוא קיבל מכות בחגורה, זה אחד מהזיכרונות הראשונים בחיי. זה היה כל כך חזק שהחגורה נקרעה עליו. לאבא, שהיה עובד בניין, היו חגורות בנייה אכולות מזיעה. המכות האלה והתוקפנות של האב השפיעו והובילו את יעקב לשנוא אותו יותר ממני, למרות שקיבלתי ממנו יותר מכות. אני הסתלקתי מהבית בגיל 14 וחצי והוא חי שם עוד הרבה שנים. הוא הודחה מאוד עם אמא שלי. כמאזן בין שנינו יש לו הרבה יותר עוינות כלפי אבי".

בסוק: "אני לא יודע אם יעקב אהב את אביו. אפשר גם לאהוב וגם לשנוא, אבל לא הייתי מגדיר את היחס שלו לאביו כאהבה. אני גם רואה את זה בספרות שלו עצמה. ב'זכרון דברים' מופיעה דמות של אבא שהוא מפלצת".
 אהרן: "זה הפריע לי, כי אני כאמור כן רואה את אבא שלי כטוב - הוא היה היסטרי וכועס, אבל גם דואג ושמח ואוהב. דמותו יצאה מעוותת, אבל זה עיוות יצירתי".

אתה קורא את "זכרון דברים" כספר מפתח, שבו הדמויות בהכרח מרמזות על אנשים אמיתיים?
 בסוק: "זה ספר מפתח בחלקו. לכל יוצר יש הביוגרפיה הפנימית שלו שנכנסת פנימה, לא בהכרח בפרטים, אלא בדרמות שהיו לו בחיים, אילו מאבקים, אילו קונפליקט-טים. גם אהרן לא יכול לחלוק עלי לגמרי - ברור שהיתה פה דרמה של אבא תוקפן, שמגיב ברתחנות על דברים קטנים לפעמים".

בזכות הרף מ
 לטדק התפ
בסוק: "ביעקב היה הצד של הצדקן והמטיפן, כחלק מהזהות ההסתדרותית שלו, של הסוציאליסט; והיה בו צד הפוך, פרוע לשמצה. אנשים בקיבוץ אמרו שהיה מסוכן להשאיר אותו בחדר. אם היו עושים מסיבה, אז אצלו היה חורבן בסוף הערב"

נועה שבתאי: "זכרון דברים" היה כתב חידה שיכולתי לפענח רק בקריאה השנייה, בגיל 30. יש הרבה מהמשפחה שלו בדמויות. את אמא שלי לא מצאתי, אך שהדמויות מנהלות רומנים מחוץ לנישואים"

ליצירות של עגנון ומשה שמיר.

פינוק של אהוב האלים

לאורך השנים, גם לאחר מותו, סיפורי האהבה והנ-שים שהיו חלק מחייו תפסו את כותרות העיתון. הרא-שונה, עדנה שבתאי, בתו של מקים ספריית פועלים דוד הנגבי, ליוותה אותו מראשית שנות ה-50. השניים התחתנו והולידו שתי בנות. עדנה היתה זו שדחפה את שבתאי בתהליכי היצירה שלו וסייעה בפרנסת המשפ-חה שאפשרה לו להתמסר לכתיבה, והיא זו שערכה את הספר הלא גמור "סוף הדרך", שהתפרסם לאחר מותו. בכיוגרפיה החדשה סבך מערכות היחסים של שבתאי לא ניצב בלב הסיפור, אלא ברקע הדיון על חייו ויציר-תו. "זה אופייני לי", אומר בסוק, "אני לא רכיל, אני לא צהוב. מצד שני, אני לא רוצה לוותר. אהבה היא משהו חשוב בחיים. אי אפשר להתעלם מזה".

את מערכת היחסים עם עדנה מגדיר בסוק כ"משהו מעניין. הבנות שלו מתעקשות להגיד שהוא אהב אותה,

צילום: יהושע יוסף

"ביוגרף עושה מה שאני מכנה חפירות הצלה." ד"ר עידו בסוק ואהרן שבתאי

27.15x32.8	4/4	59	עמוד	שישבת	24/02/2023	85120812-7
מאגנט - הוצאת ספרים יעקב שבתאי חיים - מאת עידו בסו - 25910						

חיים קולקטיביים שדמו לקיבוץ - אירועים קהילתיים, צרכייה, חצר, גן ילדים. מימין: האחים אהרן, יואל ויעקב

אני מתעקש שהוא היה תלוי בה. יש יגידו שתלות ואהבה הן אותו דבר. מה שבטוח - הוא היה זקוק לה מאוד. אני חושב שהיתה לה השפעה בהליכה שלו לספרות. היא היתה קראנית, בדומה לאהרן, היא היתה בת של איש מוכוב וידוע. הוא התאהב בה, התחיל איתה, ואני חושב שהוא מאוד הרגיש שחסר לו משהו פתאום.

"יכול להיות שאני מושפע ממה שהיא מספרת, אבל הוא הרגיש שהוא קצת בור. שהוא לא מכיר מספיק. הנה בחורה, קראה טולסטוי, תומאס מאן, בלזק. הוא כותב לה את זה - הנה, אני עכשיו לקראת הפגישה איתך אקרא את הסיפור הזה ואת הסיפור הזה".

לאורך השנים עדנה דחפה את שבתאי ליצור ויצרה את התנאים הנחוצים לכה. "הוא לא ירע להיות מעשי", נזכר אהרן, "ועדנה היא מעשית לגמרי. הוא היה זקוק למישהו מעשי".

בעשור האחרון לחייו ניהל שבתאי מערכת יחסים זוגית גם עם המפיקה דליה גוטמן, שממנה נולדה לו בת, נועה, שמונה חודשים לפני מותו. את חייו המשיך

צילום: מתוך הסרט "אבא שלי, יעקב שבתאי"

קו בין החיים ליצירה. הבת נועה שבתאי

לנהל עם אשתו עדנה, ואף התלבט בפני משפחתו אם לסיים את הקשר עם דליה.

"היה בו משהו ילדותי", אומר בסוק, "במובן הזה הוא לא רק חשף את זה בפני אשתו, אלא גם היה מתייעץ עם הבנות - 'תגידי עדנה, תגידי אורלי, כדאי לי להישאר עם אמא או כדאי לי ללכת להיות עם דליה?' חברים אמרו לו שלא מדברים ככה עם בנות 16-17. הוא היה מאוד מפונק, פינוק של אחר שהיה אהוב האלים. אבל הכל היה די קצר - שמונה חודשים אחרי שנועה נולדה הוא נפטר".

לחבר את הפאזל של אבא

במחקר שערך נפגש בסוק עם נועה, שהעבירה לו חומרים רבים. היא בעצמה צילמה סרט דוקומנטרי על אביה ועליה, "אבא שלי, יעקב שבתאי", שבו היא מתחקה אחרי האב שלא הכירה.

"הדרמה הגדולה היא הטרגדיה שלה שלא היה לה אבא", מספר בסוק, "לא היה לה מי שגידל אותה, שיהיה לה דמות אב. היתה לה ציפייה שתהיו אתם הדודים שלה, ולא כל כך הצלחתם", הוא אומר לאהרן. "יש לי שישה ילדים, הייתי עסוק בגידולם, זה לא היה פשוט", משיב אהרן.

בסוק: "זה באמת עצוב. אני מכין אותה, ואני מכין אותך".

אהרן: "בהתחלה לא ידעתי בכלל על קיומה. די במאוחר דליה פנתה אלי וסיפרה לי הכל. לא ידעתי על הבגידה. חייתי בירושלים בעניינים שלי ולא היה לי מושג".

נועה בעצמה קראה את הספר, ואהבה מאוד את התורצאה. "בשבילי זה לא רק שזוכרים את אבא שלי ומי שאירים אותו בתודעה הציבורית, אלא שאני מגלה ככה דברים שכלל לא ידעתי. זה ממלא לי חלקים חדשים בפאזל. אפילו שבניימי סרט על חייו, בכל פעם נוסף לי עוד פרט. תמיד אחפש פרטים חדשים על האבא שלא הכרתי". היא גדלה בתל אביב ומתגוררת בה גם היום עם בן זוגה ושני ילדים, ועובדת כעורכת תוכן במחלקה הדוקומנטרית של "כאן 11".

מה ידעת על אבאך בילדה?

"דיברו עליו בעיקר בהקשרים ספרותיים. הוא כתב גם פזמונים ידועים, אז אם היה שיר ברדיו אמא שלי אמרה לי שזה שיר שאבא כתב. ידעתי שהוא היה סופר, והיו כמה סיפורים שאמא שלי סיפרה וחזרו על עצמם - שהוא שגא פירורים, אז הוא חלם להמציא מגנט לפירורים. סיפורים קטנים וחמודים, אבל לא היו דברים מעבר לזה. גם אין לי תמונה שלהם יחד, שזה מטבעו של רומן מחוץ לנישואים, אז בעצם הדיבור עליו בבית היה מאוד מוגבל. אמא שלי לא ממש פתחה את זה, בטח לא סיפרה על הרגשות שלה כלפיו. היא בכלל לא דיברה על תחושת אובדן, אף שברור שהיתה לה ושהיא לא רוצה להכביר עלי, אבל זה יצר סוג של חסך".

ואיך היה לקרוא לראשונה את "זכרון דברים"?

"חששתי מאוד להתאכזב. היתה לי אנחת רווחה גדולה לצלול אל הספר ולהרגיש שמדובר בעולם שלם שהוא ברא ושכתוב נהדר. רק שיש בזה מועקה מאוד גדולה. אז זה היה באמת צל כזה, כתב חידה שלא יכולתי לפענח בחיים שלו. רק בקריאה השנייה, בגיל 30, הבנתי היטב את היצירה. אלה שני תחומים שהייתי צריכה לפרק - לחקור את החיים שלו ולחקור את היצירה שלו, והצלחתי גם למתוח קווים ביניהם.

"יש הרבה מאוד בדמויות וגם הרבה מהמשפחה שלו בדמויות, הוא ממש כתב על הסביבה שלו. את אמא שלי לא מצאתי, אף שהדמויות שלו מנהלות רומנים מחוץ לנישואים".

מעניין לשמוע מה חושבים קרוביו של היוצר על יצירה הגדולה ביותר שלו, זו שהתמקמה מייד בהיכל היצירות הגדולות של החברה הישראלית. גם האח אהרן קרא לאחרונה את היצירה מחדש. "לא קראתי אותו כבר עשר שנים, והפעם קראתי בהרבה יותר מיקוד וריכוז. וכמו הרבה ספרים טובים, הוא משתבח עם השנים".

בסוק מעיר כי "כשהספר יצא, לא חשבת ככה", ואהרן משיב: "נכון, נפגשתי אז עם דן מירון, שהיה בן מחזור של יעקב, ואמרתי לו שהספר דקדנטי מדי בעיניי. היו שם הגעגועים לעיירה ולסכנת ולתרבות היידיש, ואני הושפעתי אז מהתרבות היוונית הקלאסית והיפשתית כוח ואופטימיות ולהגיד דברים חיוביים, וב'זכרון דברים' יש משיכה למוות, ובאותו זמן הסתייגתי מזה. אבל כיום אני במקום אחר, בגיל אחר".

"זכרון דברים" מציג באמת חיבור מחדש אל היידיש ואל קהילת המוצא המזרח-אירופית, תופי עות שזוכו ללעג עם קום המדינה.

בסוק: "בזה לדעתי יעקב היה חלוץ. הוא התעניין ביידיש וגם תרגם ממנה. באותה תקופה אנשים התנכרו ליידיש. סבא שלי היה אנטי-יידישיסט. אצל יעקב היה משהו אחר - אפילו זה שהוא תיאר מין אנשים כאלה מהגרים, קצת מסכנים, לא אורי של 'הוא הלך בשדות', שזה הישראלי, היפה, הגיבור, החזק. יעקב תיאר אנשים מבולבלים, חצי מדברים יידיש, חצי מדברים עברית, אנשים מהשטייטל. לא היו כאלה בספרות לפניו".

בסוק מציג בביאור את התפיסה הרווחת על "זכרון דברים", הגורסת כי שבתאי מתאר את ההידרדרות של בני דור המייסדים, אנשי העליות של שנות ה-20 וה-30 שביססו את התחייה הציונית בארץ, שלאחר שנות עשייה מפוארת התנוונו חייהם לשגרה אפורה, לשחיתות ולבטלנות. בסוק מציג שאולי זו תפיסה מוטעית וכי הביקורת של שבתאי לא הופנתה כלפי דור האבות, אלא דווקא כלפי דור הבנים, שהרווח הגדולה שהובילה את אבותיהם לבנות את המדינה חרלה מלהניע אותם.

געגועים לבן-גוריון

באחד מפנקסיו כתב שבתאי את אחת הבעיות שמוכיחות את הספר, "רגש האשמה גם כשאניך אשם". בסוק מייחס את הרגש הזה לתחושת אשמה על אי-היכולת או אי-הרצון צון להמשיך את אותם מפעלים גדולים שאבותיהם ייסדו באמונה עקשנית. "הביאור עוסקת במידה מסוימת גם במה שקורה לנו היום", מסביר בסוק. "שבתאי עוסק בחיי דה - מה קרה לאותה ישראל סוציאליסטית, שהקימה את המדינה, שהחיתה את הלאום והבנים שלה הלכו להגנה, לצבא ולטיס, ופתאום הדימוי האריר הזה נשבר? הוא מתאר יפה תהליך של התנוונות, של אנשים שהופכים לנהנתנים, שמחפשים את הסיפוק היציר".

אהרן: "הרגע שסטלין מת וגילוי הפשעים שלו - זה היה רעש גדול. כל עולמו של אחי נחרב. אז הוא התחיל לחשוב על ספרות. עד אז הוא היה השומר הצעיר".

בסוק: "זה נכון ש'הנאום הסודי' של חרושצ'וב בשנת 1954, שבו חשף את פשעי סטלין, היה אירוע מאוד חשוב. זה העסיק את יעקב. היה פה שבר גדול. מה שיפה אצל יעקב ועמוק, זה שהוא היה בשני הצדדים - יש אצלו כפי-לות, בחיים ובספרים. הוא חי יותר מעשר שנים בקיבוץ, שימש שם מרדכי. מצד שני, הוא ראה את הקיבוץ בניונו, חש שהקיבוץ לא מעניק לו כלום כאיש רוח, כיוצר. "הוא נסע לתל אביב וראינו אותו והוא אמר שהחיים שלו בקיבוץ היו בובות. זה היה משפט שהיה אז ממש בבחינת כפירה, כמו להגיד משהו אנטי-דתי. גם היום, עבור מי שזה כואב לו, כמו לאהרן ולי, נשארה השאלה מה קרה לגדולים האלה שפעם הנהיגו את האומה, לאן הם נעלמו? איך בן-גוריון הפך למרב מיכאלי?"

לפני שאנחנו נפרדים, אהרן מפציר בבסוק שימצא נושא לביאור חרשה, ושגם אליה יראיין אותו. הוא נהנה מהשיחה. בסוק צוחק ומבטיח לחפש משהו, אף שלומן הקרוב הוא לוקח הפסקה מכתיבת ביאוריות.

לסיום אני שואל את אהרן מה הוא מרגיש כשהוא חושב על אח שלו. "אני חושב עליו הרבה בגעגועים. יש גם עצבות, שבגיל 47 הוא עזב את העולם ולא הספקתי ליהנות מחברתו. למרתי אז בירושלים, התחתנתי ונולדו לי ילדים. הייתי עסוק מאוד בטיפול בילדים ובלימודים ולא התראינו הרבה. הוא היה בתל אביב, לא בריא, והוא נפטר בגיל 47. החיים הפרידו בינינו, וזה עצוב".

מסויידיים לב
לסימוי עיני

אהרן שבתאי:
"אני חושב עליו הרבה בגעגועים. יש גם עצבות על כך שבגיל 47 הוא עזב את העולם ולא הספקתי ליהנות מחברתו. למדתי אז בירושלים, התחתנתי ונולדו לי ילדים. הוא היה בתל אביב, לא בריא. החיים הפרידו בינינו וזה עצוב"

בסוק: "יעקב תיאר מהגרים קצת מסכנים, לא אורי של 'הוא הלך בשדות' - הישראלי, היפה, הגיבור, החזק. הגיבורים שלו היו מבולבלים, חצי דיברו יידיש, חצי עברית, אנשים מהשטייטל. לא היו כאלה בספרות העברית לפניו"